

EMLÉKHELYEK

A lengyelországi Árva és Szepesség magyar emlékei

Talán kevésbé közzismert, hogy a trianoni békeszerződés során Lengyelország is részesült az országdarabolásból. Lengyelországhoz csatoltak Szepes és Árva vármegyéből összesen 519 km² területet, 23 662 zömében lengyel és szlovák, illetve a kettő közti nyelvjárást beszélő gorál lakossal. A II. világháborúban a németek oldalán Szlovákia is megtámadta Lengyelországot, s ez a rész 1939–1945 között az önálló Szlovákiához került. A két terület egymással nem érintkezik, Zakopanától északkeletre illetve északnyugatra található, s onnan könnyen felkereshető.

A lengyel Árva

1920-ban tizenhárom Árva megyei falu került Lengyelországhoz, közülük kettőt 1924-ben Csehszlovákiához csatoltak, cserébe egy egy másikat adtak Lengyelországnak, így jelenleg 12 egykori árvai község tartozik Lengyelországhoz. Ezek a falvak a XVI. század végén, a XVII. század elején létesültek, amikor Thurzó Ferenc, majd Thurzó György Árva várának urai elrendelték a vidék benépesítését. Északról lengyelek, délről, Szepesből és Árvából tótok, a Kéleti-Kárpátokból vlach pásztorok érkeztek a vidékre.

A Magas-Beszkidékben, a Fekete-Árva folyó völgyében fekszik *Oravka* (Orawka) falu. 1585-ben jött létre az árvai uradalom részeként. Plébániája 1650-ben létesült. A környék legértékesebb műemléke az 1651-ben fából épült egyhajós, késő gótikus *Keresztelő Szent János templom*. Belsejében a hajót diadalív választja el a szentélytől. A diadalív egyik oldalán Lippai György esztergomi érsek címere, a másik oldalon a sasos császári címer látható. Berendezése, az oszlopos, szobordíszes főoltár, a mellékoltárok, a szószék barokk stílusú. A mennyezetet festett kazetták borítják. A barokkbelső szerves részét alkotják a híres táblaképek, festmények.

A magyar szentek talán legteljesebb festett „panteonja”, színes tablója található a fatemplomban, ötven festett képpel. A XVIII. század elején Barna Gábor volt a plébánosa, aki Antoni Tuszyłski mesterrel festette a képeket. A templomban Hevenessi Gábor 1692-ben Nagyszombatban megjelent *Régi magyar szentség* című könyvében felsorolt létező vagy talán csak a legendák világába sorolható magyar szenteket, boldogokat ábrázolták. A szentély bal oldalán az Árpád-házi szent királyok, majd a szentélyben a velük rokonságban lévő uralkodók, szentek találhatóak. A szentély két oldalán álló stallumokon magyar püspökszenteket láthatunk.

Szent István király képe közvetlenül az oltár jobb oldalán látható. A kép a jól ismert ábrázolás: Szent István Szűz Mária oltalmába ajánlja országát, a koronát nyújtja felé. Szent László királynak egy ritka ábrázolása látható itt, egy pajzson elhelyezett szablyát tart, ami rózsafüzérrel van körültekerve: a szent király felajánlja kardját a Szűzanyának. A latin felirat szerint: Szent László, Magyarország királya, aki úgy szokott harcolni, hogy a rózsafüzért a kardjára tekeri. Ez a lengyel nemesek szokása volt. A rózsafüzér a hitért való harcot jelképezte. A jobb oldalon van Szent Imre herceg és Szent Erzsébet képe is.

A főoltár másik oldalán található Salamon király képe, aki a középkori hagyomány szerint a mogyoródi csatavesztés után Isztriába ment, és Pólában remeteként élt haláláig. Mellette látható Jagelló Kázmér, Albert király unokája, Mátyással szembeni trónkövetelő, majd Skóciai Szent Dávid király, akit a hagyomány Szent Margittal köt össze. A püspökök között látjuk a vértanú Szent Gellértet, Anjou Lajos ferences szerzetesből lett toulouse-i püspököt, aki Nagy

Lajos király nagybátyja volt. A lengyelek által leginkább tisztelt magyar szentek, Szent Kinga (Kunigunda) és Szent Hedvig (Jadviga) királynő ábrázolása is megtalálható a templomban.

A szerzetesek közül itt látjuk a lengyel származású Szent Zoerárdot, aki a Nyitra melletti Zobor-hegyen remetéskedett. Boldog Szádok domonkos szerzetes Itáliából jött hazánkba, és Lengyelországban halt vértanúhalált. Kapisztrán János ferences szerzetes 1456-ban a keresztes hadak élére állt, és így segítette Hunyadi Jánost a nándorfehérvári győzelemben. Képfelirata szerint: Kapisztrán Szent János kergette el a törököket Belgrád falai alól. A képzelet szülte legendás alak Eskandely Máté, aki Budán született, s Marco Polohoz hasonlóan kalandos élete során Indiába, Kínába is eljutott.

A karzat korlátja alatti díszítő képsorok a tízparancsolat ábrázolása mellett a régi falusi életből vett jeleneteket is megelevenítik. Felismerhetők a népviseletben lévő helyi gorálok és a magyaros zsinóros ruhájú hajdúk.

A templom melletti temetőkertben két magyar egyházi személy, Várzély Máté és Vitkay Pál több mint egy évszázados síremléke található, akik a felső-árvai egyházmegyében működtek. Ez utóbbi sírköve az utóbbi évtizedben sajnos megváltozott, lengyel feliratú modern kőre cserélték ki.

Az egykori Árva vármegye északkeleti szögletében lévő falu a Budapestről Besztercebányán át Krakkóba vezető főútvonal mentén található, érdemes itt megállni és megnézni ezt a nemesen egyszerű, de magyar emlékekben gazdag fatemplomot.

Jablonkától északnyugatra, a hegyek között található Felsőzubrica (Zubrzyca Górna). Az árvai uradalom ügyeit helyi emberek közül kiválasztott soldátok, falubírók intézték. Ők félig paraszti, félig úri életformát éltek, közülük egyesek megmagyarosodtak. Ilyen volt a Monyák család, amely kurucok elleni harci érdemeiért 1673-ban nemesi oklevelet kért Lipót császártól, és meg is kapta a magyar nemesi címet. 1784-ben fából készült udvarházuk Felsőzubricában látható, ma az Árvai Néprajzi Park irodája található benne. A család leszármazottai 1937-ig lakták, majd a Lengyel Államkincstárra hagyták. 1955-ben itt nyílt meg az első lengyelországi skanzen. A skanzen bemutatja Felső-Árva népének építészetét, gazdálkodását, kultúráját, mindennapi életét.

A Liptói-havasok legmagasabb része, a nemzeti parkká nyilvánított Babia Góra hegy tövében található Felsőlipnica (Lipnica Mala) falu, aminek temploma első királyunk nevét viseli. A *Szent István templom* és a fa harangtorony a XVIII. században épült.

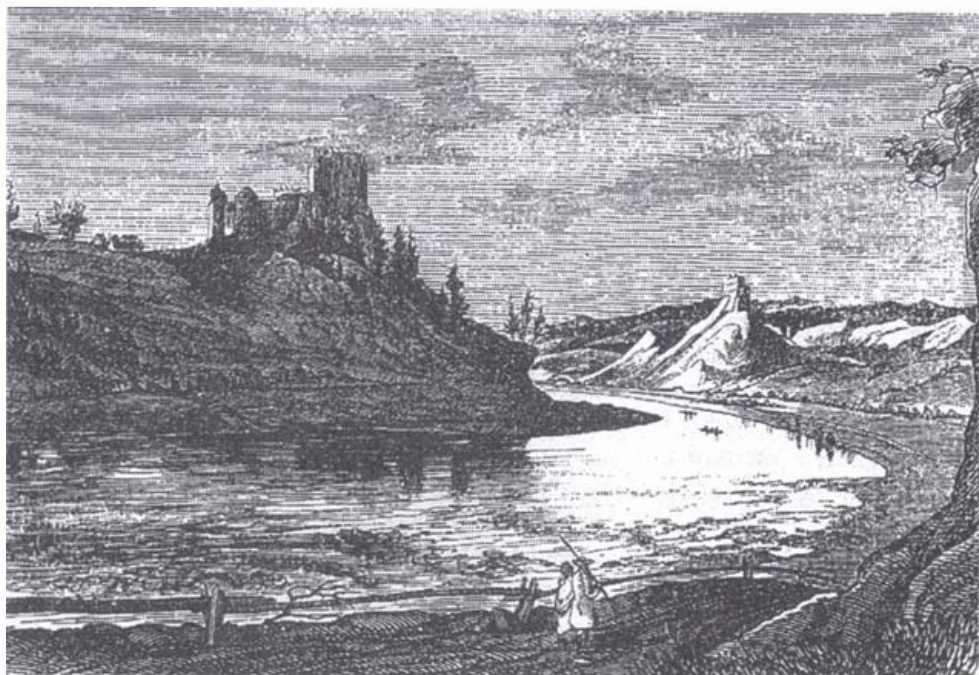
Podvilk (Podwilk) az utolsó történelmi árvai falu a Krakkó felé vezető főúton, itt húzódott a hajdani országhatár. A faluból származik a Divéky család, melynek legismertebb alakja a lengyel-magyar kapcsolatokkal sokat foglalkozó Divéky Adorján történész. Udvarházuk az 1970-es évekig állt, amikor leégett.

Az 1767-ben emelt *Czesztochowai Szűz Mária templomban* az oltár két oldalán Szent István és Szent László szobrát találjuk, mint anyai más helyen a Kárpát-hazában.

A lengyel Szepesség

A Szepesség Lengyelországhoz került részének területe mintegy 200 km², észak felől a Bialka és a Dunajec folyók határolják, ezzel 13 szepesi falut csatoltak Lengyelországhoz. Zsigmond király 1412-ben jelentős kölcsön fejében Ulászló lengyel királynak elzalogosított 16 szepesi várost. Ezek egészen 1769-ig lengyel uralom alá tartoztak. Ez a tény gyakran szolgált hivatkozási alappal a Szepességre vonatkozó lengyel igények megfogalmazásakor. Ez a terület azonban a nedeci uradalomhoz tartozott, ami mindvégig magyar kézen maradt.

A lengyel Szepesség legfontosabb települése a Dunajec jobb partján lévő *Nedec* (Niedzica). Nedec várát Károly Róbert király híve, Drugeth Vilmos nádor építtette 1330 előtt néhány esztendővel a folyó fölött álló sziklás hegyormon, határőr-erődítményként. Eredeti neve a folyó után Dunajec vára volt. Ekkor még csak a ma is meglévő öregtoronyból, az ehhez épített lakóhelyiségekből és kápolnából állt. A magyar-lengyel határon fekvő település fontos útvonal mentén fekszik. Az erre vezető útvonal kicsit hosszabb, de kényelmesebb volt, ezért sokan választották. A Dunajec völgyét emiatt magyar útnak is nevezték. 1342-ben Nagy Lajos király a Dunajeci családnak adományozta, majd a család kihalásával 1401-ben a Berzeviczyké lett. 1412-ben Jagelló Ulászló lengyel király követei itt adták át Zsigmond küldöttségének a 16 sze-

Nedec vára (Csorba Csaba: *Legendás váraink*. Magyar Könyvklub. Bp. 1999. 209. old.)

pesi városért a kölcsönöszeget. 1470-ben Szapolyai Imre szepesi gróf, nádorispán kezére került, tőle öröklő testvére István, majd az ő fia János, későbbi magyar király. A Szapolyaiak megerősítették és kibővítették a várat. 1526 után többször cserélt gazdát a vár, tulajdonosai közt volt a hírhedt lengyel kalandor Laski Jeromos, aki elzálogosította Lomnicai Horváth János szepesi prépostnak. Tőle unokaöccse Palocsai Horváth György vette meg 1589-ben, aki felső-magyarországi reneszánsz stílusban átépítette, és kényelmes lakhellyé rendezte be. Megépült a középső és alsó vár, szabálytalan alakú hengeres toronybástyákkal, ovális kapuvédőművel. A kapu felett kőtábla hirdeti a munkálatok 1601 évi befejezését. Története során többször kifosztották, feldúlták a várat, de igazi ostromot sosem állt ki, mivel távol esett a török végektől vagy az erdélyi hadjáratok útvonalától. 1670-ben az Olaszhonból ideköltözött Giovanelli bárói család kezébe került, akiktől 1683-ban Thököly kurucok foglalták el rövid időre. 1776-ban ismét a Horváth család tulajdonába került, akik újjáépítették, felújították, főleg Horváth András fordított nagy gondot a vár javítására, rendbetételére. Az 1823-ra elkészült helyreállítás örömeire három vármegyére szóló vígasságot rendezett, kétszáz vendéget mulattatva napokon keresztül. S hogy emlékezetes maradjon a dárídó, búcsúzóul – régi szokás szerint – még ráverték egy lapáttal minden vendég hátsó felére is. 1857-ben hunyt el az utolsó Horváth, s leányágon a Salamon család lett tulajdonosa. A család egészen a második világháború kitöréséig lakta. Utolsó úrnője Bethlenné Salamon Ilona grófnő volt, aki Budapesten halt meg 1964-ben. A várat 1945-ben államosították, s a következő évtizedekben ásatások és helyreállítási munkák kezdődtek el.

A reneszánsz csipkés oromzatú részleteket csak a nyugati és északnyugati bástyafalak őrizték meg, a hajdani sgraffito díszítésnek azonban már kevés nyoma van. Díszes kapuja már barokk, kagylós keretbe van foglalva, felette címerrel és az 1601-es évszámmal. Bár falai épek, a régi díszítésből csak kevés maradt meg. A gótikus kápolna szentélyfalán XV. századi falkép töredékek láthatók, melyek Krisztus keresztre feszítését ábrázolják. A várban jelenleg múzeum található, régi bútorokkal, fegyverekkel berendezett gerendamennyezetes helyiségekkel, ahol számos magyar vonatkozású képet, okiratot is felfedezhetünk. Az egyik falon elhelyezték az egykori tulajdonosok, a Berzeviczy, a Drugeth, a Szapolyai, a Laski, a Giovanelli, a Horváth és a Salamon család címerét. A felső vár mintegy 80 méterrel emelkedik a folyó

szintje fölé, ez alatt déli és keleti irányban található a kiterjedt erődrendszerekkel rendelkező középvár, és az egyetlen falóvezetből álló alsóvár. Fekvése festői, a felső vár teraszáról pompás kilátás nyílik a környező tájra, a Dunajec felduzzasztásával kialakított víztározóra és a folyó túloldalán található, ma már omladozó lengyel határvárra Czorsztyra. A közelből indulnak a tutajtúrák a Dunajecen, a Pienninek-hegység szorosán keresztül, ami csodálatos élményt nyújt a résztvevőknek.

Nedec *Szent Bertalan templomának* szentélye és ablakai XV. századiak. A hajó boltozata barokk, oltárképein Szent Bertalan életéből vett jelenetek láthatók. Egy évtizede a szentélyben értékes freskómaradványokra bukkantak.

Nedecről kis körutat tehetünk a lengyel Szepesség további látnivalóinak megismerésére.

A közeli *Frigyesvágása /Fridman/ (Frydman)* faluban több érdekes műemlék található. A falu valószínűleg 1308-ban alapították, első említése 1320-ból való. A határmenti település fontos szerepet játszott a két ország közti kereskedésben. A mintegy hatszáz méteres összefüggő pincerendszerében a magyar (elsősorban tokaji) borokat tárolták, egy részét palackozták, mielőtt továbbszállították Lengyelországba. A kétszintes pincerendszert műemlékké nyilvánították.

A kora gótikus, támpilléres fallal körülvett *Szent Szaniszló templom* a XIII. és a XIV. század fordulóján épült. Két keresztboltozatos, háromoldalú apszissal bíró szentélyét és a hajót barokk stukkó lombfüzérek díszítik. A belső berendezés is barokk, az oltár, a karzat gazdagon díszített. A hajó északi oldalához illeszkedik az 1786-ban épített nyolcszögletes *Karmelita Szűz Mária kápolna*, amelyben különleges, fából készült rokokó Szentháromság oltár található. Kékre festett famennyezetét közepén a Szentháromság és Mária odaszegezett szobra, szélén kör alakban muzsikáló angyalszobrok díszítik. A négyszögletes templomtorny XVII. századi reneszánsz pártázatos, amelyet a Szepesség és Sáros számos településén láthatunk. A kerített falban álló harangtorony 1760 körüli, barokk stílusú.

Frigyesvágása *kastélyát* a Palocsai Horváth család építette a XVI. század végén. Építője talán ugyanaz a mester lehetett, aki Nedec várát is átépítette. Az eredetileg vízesárokkaal körülvett, kővekből rakott kastély négyszög alakú, főhomlokzatának közepén előreugró résszel, mely az épületet két egyenlőtlen szárnyra osztja. Sarkain zárt erkély található, hátsó homlokzatát két zömök saroktorony határolja. A kastély talán az Eperjes közelében található fricsi kastélyhoz hasonlítható, de kevésbé díszített, pártázatos volt. A XIX. század derekán Nedecel együtt a Salamon család birtokába került. Mivel nem laktak benne, állaga nagyon leromlott, s a XX. század elején el is adták. Sajnos új tulajdonosa egy pánszláv érzelmű pap teljesen átalakította, jellegtelen házzá építette át, ekkor tűnt el a pártázatos homlokzat, a faragott kődíszítményeket és a kőcímet az árok feltöltésére használták. Varjú Elemér, neves művészettörténész így összegzi véleményét: „Amit századok nem bírtak elrontani, elpusztította hetek alatt a csákány...Lehetne tökéletesebb szimbólumát találni lesújtott hazánknak?”

Béla korompa /Dunajackrempach/ (Krempach) község első említése 1439-ből való, bár eredetét a XIV. századdal, a Berzeviczy családdal hozzák összefüggésbe, a nedeci uradalomhoz tartozott. Főterén lévő kerített középkori *Szent Márton templomát* barokk stílusban alakították át. Belső díszítése a XVIII. századból való. A szepességi templomokra jellemző pártázatos torony van, ami a XVI. században épült. A falu szélén lévő XVIII. századi barokk *Szent Bálint kápolna* oltárképe 1516-ból való, egyik lefűrészelt oldalszárnyképén Szent István, Szent László és Szent Imre képe látható.

Újbéla (Nowa Bela) az egyetlen falu, amely a Bialka folyó bal oldalán található, ugyanis a folyó medre áthelyeződött, s a falu a folyón „túlra” került. Műemléke az 1728-ban épült barokk *Szent Katalin templom*, rokokó főoltárral. A templom különleges díszje a Szilassy János lőcsei ötvös által készített úrmutató. A falu közelében található a XVIII. századi *Mária Magdolna kápolna*.

Újterebes (Trebs, Trybsz) falu első írásos említése szintén 1439-ből való. A faluban található fából épült *Szent Erzsébet templom* 1567-ben épült. A templom háromoldalú apszissal záródik és a szentéllyel egyforma hosszú hajója van. A falakat és mennyezeteket 1647-ben készült értékes, Szent Erzsébet életét és más bibliai témákat ábrázoló festmények díszítik. Készítője Jan Ratulowski atya volt, aki a mennyezetén lévő freskókon a környező hegyeket is megörökítette. Ezt tartják a Tátra legrégebbi ábrázolásának. A mennyezet lapos, de a hajóban dongafor-

májú kereten nyugszik. A főoltárnál Szent Erzsébet szobra látható. Itt született 1845-ben Dénes Ferenc, a Tátra jeles kutatója.

Szepesgyörke (Jurgó, Jurgow) a hegyek közt, a szlovák határnál található. Legrégibb műemléke az 1670-ben épült zsindeborítású *Szent Sebestyén fatemplom*, melyet többször átalakítottak. Belseje gazdagon díszített barokk stílusú. Szentélye egyenesen záródik, négyzetes apszisát dongamennyezet fedi. A hajó és a szentély mennyezete gazdagon festett. A szentek képei mellett uralkodóan zöld színű növénymotívumokat ábrázoltak. A falazott harangtorony 1811-ből való. A falu központjában az egykori bíró házában található a Szepesség Népművészeti Múzeuma.

Felsőlápos (Felsőlaps, Lapsze Wyzne) falut 1463-ban említik először az oklevelek. A *Szent Péter és Pál apostolok temploma* az 1760-as években épült, szép rokokó oltárok és szószék díszítik.

Alsólápos (Alsólaps, Lapsze Nizne) első említése 1274-ből való, amikor a templomos lovagok plébániát alapítottak. 1593-ban a Horváth család birtoka lett. A *Szent Kvirinusz templom* a XIV. század elején épült, később többször átépítették. Hajójának famennyezetét Mária mennybemenetelének rokokó keretbe foglalt hatalmas festménye díszíti. Tornyán máig ott van a templomos lovagrend kettős keresztje.

Mielőtt visszaérne utunk Nedecre, kitérhetünk délre, a hegyek lábánál lévő kis falu *Szentmindszent* (Kacvin, Kacwin) meglátogatására. A falu legrégebb írásos említése 1320-ban történt. Jelentős műemléke a XV. században épült gótikus Mindenszentek templom, melyet később barokk stílusban építettek át.

Az egykori magyar-lengyel határvidéken lépten-nyomon magyar emlékekre bukkanunk. Ezek a műemlékek a Tátra északi oldalán, gyönyörű természeti környezetben találhatók. A faépítmények a helyi ácsok nagyszerű építőművészetét dicsérik. A falusi templombelső, festett képek a helyi népi ízlést és magyar művészeti örökséget ötvözik. Sajnos napjainkban mintha elfeledtük volna ezt a vidéket, ezért csak ösztönözni tudjuk az érdeklődőket, hogy egy-egy kirándulás kapcsán keressék fel ezt a tájat.

Udvarhelyi Nándor

Irodalom: *Bács Gyula:* Délkelet-Lengyelország Bp. 1981.; *Csorba Csaba:* Legendás váraink Bp. 1999.; *Divald Kornél:* Szepesvármegye művészeti emlékei Bp. 1905.; *Daniel Kollár-Ján Lacika-Roman Malarz:* A szlovák és lengyel Tátra Pozsony 1998.; *Kovács István:* Barangolások a lengyel Árvában Európai Utas 49. szám. Bp. 2002/4.; A „szentek fuvarosa” Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei Bp. 1999.; *H. Takács Marianna:* Magyarországi udvarházak és kastélyok Bp. 1970.; *Varjú Elemér:* Magyar várak Bp. 1933.

Árva vára – metszet (Varjú Elemér: Magyar várak Bp. 1933.)